

ВІКТОР УЖЧЕНКО ФІТОНІМНІ ОБРАЗИ ЗАБУТТЯ

Олександр Потебня в ранній праці «Про деякі символи в слов'янській народній поезії» (1860) перелічив основні символи, пов'язані з предметами, їх ознаками й діями. Серед них: *вогонь, світло, пиття, їжа, гіркота, солодкість, танення, кування, вогонь (любов), дим, пил, мороз, білий, зелений, красний, калина, золото, чорний, чорна хмара, темна ніч, слабке світло й морок, швидкість, вода холодна, бистра вода, вода і вітер, слина, втопити, світла вода, лити, обливання, обсипання, розливання, розсипання, хмара, листя, рій, вити, в'язати і в'язання, тонке дерево, нить, вузда, ключ і замок, рвати, плаття, дорога, орати, рівнина, гори* та ін. Аналізуючи перехід від слова до символу й міфу, автор подає зразки численних взаємопереходів на матеріалі переважно народних пісень. Однак такі образи висвітлюються і в народній фразеології — літературній та ареальній, — оскільки вона теж є народнопоетичним жанром. Розгляньмо один із етнокультурних мотивів, що засвідчує тісний зв'язок народнопісенної традиції, фітонімної символіки й фразеологічних відшарувань. Хоч хрестоматійним стало узагальнення О. Потебні «мова в усьому без винятку символічна», очевидно, ступінь зашифрованості культурологічної інформації в мовних одиницях є різним.

Деякі з рослинних символів (*калина, листя, тонке дерево*) назвав у своєму переліку О. Потебня. Серед п'яти розрядів символів народної поезії (символи світил небесних та стихій із їх феноменами; символи місцевості; символи царства корисних копалин; символи царства тваринного) у рамках міфології М. Костомаров розглядає і «символи царства рослинного». Тут склад їх значно ширший. Серед «квітів і трав» згадані *рожа, рута, шевлія, барвінок, любисток, ромен-зілля, бурковина, хміль, мак, сон-трава, трой-зілля* та деякі інші («Про історичне значення руської народної поезії»). Цей ряд стане ще ширшим, коли ми детальніше розпишемо окремих семантико-тематичний мотив, зокрема «мотив забуття».

У записках «Українських пісень», виданих М. Максимовичем (1827), рядки *А вже ж тая криниченька Травною заросла; А вже ж тая дівчинонька Давно замуж пошла*, безсумнівно, співвідносяться із втратою води в криниці і втратою колишніх почуттів. Власне, цю думку О. Потебня ілюструє згаданим пісенним образом: *Uže ž taja kernyczejka murawu zarosia* (отже, висохла)... (*Уже ж тая криниченька муравою заросла*). Зарости може й стежка до коханої. Так сформувалася низка «образів забуття» ('давно минути, забути, зникнути', 'давно перестати існувати, щезнути навіки') не лише в сфері кохання, а й розширено — стосовно різних фактів сімейно-родинного й суспільного життя. Характерні для української пісні поетичні фразеологізми із спільним значенням 'давно', 'задавнена подія', зазначає С. Єрмоленко, функціонують у варіантах *стежечка мохом заросла, стежка заросла шипшиною, стежка колючим терням поросла*. У народній пісні вони вживаються для посилення змісту прислівника *давно*: *Ой давно, давно у батенька була, Да вже ж тая стежечка мохом заросла, да заросла мохом да ще й шипшиною, Де я походила ще дівчиною. Шипшина і терен* є взаємозамінними символами важкого, непрохідного шляху. Деякі з таких поетичних контекстів фіксуються загальнономовними академічними зібраннями, зокрема *дорога (стежка) терном (ожиною, кропивою) поросла (заросла)* до чого, куди; *дорога терном та ожиною заросла; биллям поросло*, напр.: *Була я щаслива, але терном поросла моя дорога до того щастя* (І. Нечуй-Левицький); *...та тільки в храм святий і стелена кропивою Вся поросла: немає вороття!* (Дніпрова Чайка); (Словник фразеологізмів української мови, 2003).

Особливо повно реалізується пісеннонародна й фразеологічна структурно-семантична модель забуття ('зарости + родова або видова назва рослини = неможливо повернутися, досягти чогось бажаного; забулося, минуло') в майстрів художнього слова. У Т. Шевченка «терновий образ» уточнюється постійним епітетом: *І стежечка, де ти ходила, колючим терном поросла*. У Б. Олійника — короткою формою прикметника, ужитою як прикладка — *Заросла доріжка зелен-травами...* — й наближається до «повного порівняння» (О. Потебня). В іншому місці Б. Олійник обіграє земляну й небесну чумацькі дороги (*чумацький шлях*

вже *поріс лободою*). Див. інші образи-символи, подані ствердно (*високими житами місце мого дому заросло* (І. Гнатюк) чи в заперечувальній формі (*Одначе стежка та, яку втоптали трудно, Не зав'ється споришем довіку* (М.Чернявський). Відомі також і такі образи-символи, як *очерет* («Балади про кохання та дошлюбні взаємини»), *типчина* (*Стежки від хати до хати, Від криниці до криниці, Від села до села Заростуть типчиною* (В. Голобородько). На Охтирщині (Сумська обл.) ми записали й такі образи-символи, як *полин, дереза*. Римовану примовку-паремію *було ремесло, та хмелем поросло (заросло)* із символом-концептом *хміль* знаходимо практично в кожній лексикографічній (фольклористичній) праці. Б. Грінченко пояснив її у своєму «Словарі...» як 'бути занедбаним'. У Т. Шевченка *весілля-барвінок заростає бур'яном* ('весілля не відбулося'): *І твоїй барвіночок хрещатий Заріс богилою, ждучи Тебе неквітчану*.

Можливо, активно вживаний фразеологізм цього ряду *порости биллям*, зафіксований і Словником фразеологізмів української мови, і в авторських ідіостилях (*Повставай із могил, що було та биллям поросло* (Л. Первомайський), у своїй образній основі містить не тільки діалектний фітонім-символ *било* 'стебло' (зб. *билля*), а й зазнав впливу паронімічної форми *було* (від *бути*), що виразніше звучить у паремії *було, та биллям поросло*, а відтак не вільне від каламбурного нашарування.

Символіка — динамічна система, діапазон якої сягає від наскельних малюнків до сучасної реклами. Чільне місце тут посідають традиційні фітонімні образи-символи (*трава, билля, терен, хміль, жито, кропива, очерет, типчина* тощо), емоційно-оцінне звучання яких, відкритість смислової структури й можливість їх тематичної взаємозаміни глибоко закорінені в українській етнокulturі.